

TAFSIR TURLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Satvaldiyeva Zebo Mahmudovna

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

"Islomshunoslik" ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi,

Telefon raqami: +998993736944

Ilmiy rahbar: Sodiqov Jo'rabek Sobirboyevich

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

"Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini o'rganish

ICESCO" kafedrasi dotsenti vazifasini bajaruvchisi,

Islomshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Qur'oni Karim mazmun jihatidan ma'nosi keng bo'lib, uni turli zamonlarda har xil olimlar o'z bilim va dunyoqarashlari doirasida tushunganlar. Xuddi shuningdek, mufassirlarning o'z uslublari, har bir uslubning o'z yondashuvlari ham bo'lgan. Tafsir uslublari orasidagi farqlarni bir-biriga zid deb qabul qilmaslik lozim. Chunki mufassir bir uslubni asos qilib olishi bilan boshqa uslubdan ham foydalanadi. Demak, tafsir uslublari bir-biri bilan bog'langan deb to'laqonli ravishda aytish mumkin. Har bir tafsir uslubi Qur'onni tushunish va uning ma'nolarini ochib berishda o'ziga xos yondashuvga ega.

Tayanch so'zlar: tafsir, tahliliy, ijmoliy, muqorin, mavzuviy tafsir.

Tafsirga berilgan ta'riflarni umumlashtirib shunday deyish mumkin:

"Fasr – bu bayon (aniq tushuntirish)dir. Fasr – bir narsani aniqlashtirish, tafsir esa uning ma'nosini ochib berishdir. Keyin u qo'shimcha qiladi: fasr – bu yashirin narsani ochib berish, tafsir esa murakkab so'zning ma'nosini tushuntirishdir"¹.

"Tafsir" lug'atda "fassara" fe'lidan kelib chiqqan bo'lib, "bayon qilish, tushuntirish, ochib berish va sharhlash" ma'nolarini bildiradi².

Olimlar tafsir uslublari quyidagi to'rt turga bo'lishadi. Bulardan : Tahliliy, ijmoliy, muqorin va mavzuviy tafsirlar.

Tafsir uslublari farqlanishi, ba'zilar bir-biriga qarama-qarshi bo'lsa ham, tafsirchi ularning biridan boshqasiga ehtiyoj sezishi mumkin. Masalan, u muqoyasali (qiyosiy) yoki mavzuli tafsir bilan shug'ullansa ham, tahliliy tafsirdan voz kecha olmaydi. Shuningdek, tahliliy tafsir ham ba'zan mavzuli yoki qiyosiy tafsirga ehtiyoj sezadi. Demak, tafsir uslublari o'zaro bog'liq va tafsirchi ulardan butunlay voz kecha olmaydi.

¹ Muhammad Husayn Zahabiy. At-Tafsir val-Mufasssirun. – Qohira: Maktabatu-l-vahba, 1976. – B. 10.

² <https://xadicha.uz/oz/news/169> [murojaat sanasi: 09.02.2025].

Tafsirchi o'z tafsirini ko'pincha biror uslub asosida yozadi. Ulamolar tafsir uslublarini quyidagi to'rt asosiy turga ajratganlar:

Tahliliy tafsir quyidagi o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi:

Eng keng tarqalgan va muhim tafsir turi: Bu tafsir uslubi eng mashhur bo'lib, o'tmishda ham, hozirda ham muhim hisoblanadi.

Hajmi turlicha: Ba'zi tahliliy tafsirlar ixcham bo'lsa, boshqalari juda keng qamrovli bo'lib, bir necha jildni tashkil etadi.

Boshqa tafsirlarga asos bo'lishi: Tahliliy tafsir barcha oyatlarni batafsil yoritgani sababli, ijmoliiy, muqorin va mavzuviy tafsirlarga asos bo'lib xizmat qiladi.

Oyatlarning ketma-ketligi: Oyatar ketma-ket sharhlangani uchun, tafsirning aqliy, naqliy, tarixiy, balog'at, fiqhiy, ilmiy, falsafiy yoki ishoriiy yo'nalishda ekanligi yanada ravshanlashadi³.

2. Ijmoliiy tafsir uslubida oyatar Qur'on tartibiga muvofiq keltirilib, ularning ma'nolari umumiiy tarzda izohlanadi. Bu uslubda mufasssir oyatlarning asosiiy maqsadini qisqacha bayon etadi va matn bilan tafsir o'rtasida bog'liqlikni ta'minlaydi. Ba'zilar bu uslubni "oyatlarni ixcham va umumiiy tarzda sharhlash hamda bir yoki bir nechta oyatlarning ma'nolarini batafsil izohlamaslik" deb ta'riflaydilar. Ijmoliiy tafsirda oyatar so'zma-so'z sharhlanmaydi; ba'zi hollarda nozil bo'lish sabablari kabi masalalar yoritiladi. Shu jihatdan, bu tafsir uslubi ma'naviiy tarjimaga o'xshaydi.

Ijmoliiy tafsirning tahliliy tafsirdan farqlanadigan bir nechta xususiiyatlari mavjud :

Umumiiy ma'nolarni anglash: Ijmoliiy tafsirni o'qigan kishi tafsilotlarga berilmasdan, oyatlarning umumiiy ma'nolarini tushunishi mumkin.

Qisqa va aniq ifoda: Mufasssirning maqsadi umumiiy ma'noni eng qisqa yo'l bilan yetkazishdir.

Oddiiy va tushunarli til: Qo'llaniladigan so'zlar ko'pchilik ishlatadigan va hammaga ma'lum bo'lgan iboralardan iborat bo'ladi.

Asosiiy mohiiyatga e'tibor: Izohda Qur'ondan ko'zlangan asosiiy mohiiyatga e'tibor qaratiladi.

3. Muqorin tafsir uslubi Qur'on oyatlarini sharhlashda bir nechta manbalarni taqqoslash va tahlil qilishga asoslanadi. Bu uslubda mufasssirlar bir yoki bir nechta oyatni izohlar ekan, mavzuga oid boshqa oyatar, hadislar, sahoba va tobe'inlarning so'zlari, boshqa mufasssirlarning fikrlari hamda boshqa samoviiy kitoblardagi dalillarni keltiradilar. Muqorin tafsir uslubi mufasssirlardan keng bilim va chuqur tahlil qobiliyatini talab qiladi, chunki ular turli manbalarni o'rganib, ularni solishtirishi va eng to'g'ri xulosani chiqarishi kerak. Bu uslub Qur'onni tushunishda keng qamrovli va chuqur yondashuvni ta'minlaydi. Muqorin tafsir uslubining muhim jihatlari quyidagilardan iborat:

³ Dr. Walid bin Atiiyyah bin Ali Al-Harbi. At-Tahrir fi Usul at-Tafsir . – Dammam: Maktabat Al-Mutanabbi. 2019. – B. 314.

Haqiqatga erishish: Turli manbalarni taqqoslash orqali ishonchli fikrlarni qabul qilish va zaif yoki asossizlarini rad etish imkonini beradi. Botil qarashlar, zaif rivoyatlar va sog'lom aqlga to'g'ri kelmaydigan sharhlardan tafsirlarni tozalashga yordam beradi.

Mufasssilar fikrlarini o'rganish: Mufasssilarining dalil keltirish va rad etish usullari, shuningdek, ixtilof sabablarini o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Fikrlar o'xshashligi va farqlarini aniqlash: Mufasssilar qarashlari orasidagi o'xshashlik va farqlarni ajratish, dalil keltirish usullarini tadqiq etish imkonini beradi.

Dalillarni jamlash va tahlil qilish: Dalillarni to'plash, ularni o'rganish va belgilangan qoidalar asosida saralash, shuningdek, olimlarning tafsir bo'yicha tajribalaridan foydalanish imkonini beradi.

Ilmlarni taqqoslash: Muqorin tafsirlarida qiroat, hadis, lug'at, balog'at, qoidalar va boshqa ilmlarni taqqoslash, ajratish va rad etish bilan bog'liq sabablarni o'rganish imkonini beradi.

Ushbu jihatlar muqorin tafsir uslubining ahamiyatini oshiradi va Qur'on oyatlarining chuqurroq va to'g'riroq tushunilishiga xizmat qiladi.

Muqaran usulida bir tafsirning boshqasiga nisbatan taqqoslashi o'rganiladi. Bu taqqoslash Qur'on oyatlarining boshqa oyatlar bilan, oyatlarning hadislariga aloqadorligi yoki mufasssilar fikrlarini solishtirish orqali amalga oshiriladi⁴.

4. Mavzuiy tafsirlarda oyat sharhlari Qur'on kitobi tartibiga ko'ra emas, balki biror bir aniq mavzu doirasida beriladi. Shu tarzda oyatlar jamlanib, sharhlanadi, hukm va ma'nolar keltiriladi hamda mavzu doirasidagi mazmun atroflicha yoritib beriladi. Mavzuiy tafsirlar Qur'on suralarini muayyan mavzular asosida tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, bunda bir surada keltirilgan mavzu ajratib olinadi va shu sura doirasida atroflicha yoritiladi. Ushbu tafsir uslubining quyidagi ko'rinishlari mavjud:

Bir suradagi yagona mavzuni sharhlash: Bu usulda mufasssilar bir surada keltirilgan bitta mavzuni ajratib olib, uni sharhlaydi va boshqa suralarga murojaat qilmaydi.

Bir nechta suralarda uchraydigan, lekin muayyan surada batafsil yoritilgan mavzularni sharhlash: Masalan, vahdaniyat (Allohning yagonaligi) masalasi Qur'oni karimning ko'p joylarida uchraydi, lekin An'om surasida keng va batafsil yoritiladi. Shunday qilib, ushbu suradagi mavzu olinib, tafsir qilinadi.

Faqat bir surada uchraydigan mavzularni sharhlash: Masalan, Baqara surasidagi Bani Isroil qissasi, Kahf surasidagi ikki bog' egalarining hikoyasi, Luqmon surasidagi Luqmonning nasihatlari kabi tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan va faqat ushbu suralarda uchraydigan voqealar tafsir qilinadi⁵.

⁴https://www.researchgate.net/publication/385865637_Muqaran_Tafsir_Method_Its_History_Basis_and_Implications
[murojaat sanasi: 07.02.2025]

⁵ Dr. Walid bin Atiyyah bin Ali Al-Harbi. At-Tahrir fi Usul at-Tafsir . – Dammam: Maktabat Al-Mutanabbi. 2019. – B. 321.

Tadqiqotchi tomonidan suradagi bir mavzuni chuqur o'rganish: Bu usulda tadqiqotchi Qur'ondagi bir surani alohida o'rganadi, u yerdagi bir qancha mavzular orasidan birini tanlab, chuqurroq tahlil qiladi va boshqa mavzular ichida uning ahamiyatini ochib beradi hamda o'quvchiga bitta va mukammal bo'lgan mavzuni taqdim etadi.

Mavzuviy tafsir uslubi Qur'on mazmunini chuqurroq tushunishga yordam beradi va o'quvchilarga muayyan mavzular bo'yicha batafsil ma'lumot olish imkonini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, Qur'oni Karimning tafsiri turli uslublarga bo'linib, har biri o'ziga xos yondashuvga ega. Tadqiqot davomida tahliliy, ijmoliiy, muqorin va mavzuviy tafsir turlari o'rganildi. Tahliliy tafsir oyatlarni batafsil tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lsa, ijmoliiy tafsir qisqa va umumiy izoh berishga asoslangan. Muqorin tafsir turli manbalarni taqqoslash orqali aniqroq xulosaga kelishga xizmat qiladi, mavzuviy tafsir esa muayyan mavzu doirasida oyatlarni tahlil qiladi.

Tafsir uslublari o'zaro bog'liq bo'lib, mufassirlar Qur'on mazmunini to'g'ri anglash va yetkazishda ularning turli jihatlaridan foydalanganlar. Har bir uslub o'zining ilmiy va amaliy ahamiyatiga ega bo'lib, Qur'onni to'g'ri tushunish va sharhlashda muhim rol o'ynaydi. Qur'oni Karimning mazmunini chuqur tushunish uchun turli mufassirlar o'z zamonasiga, bilimi va yondashuviga qarab har xil tafsir uslublarini qo'llaganlar. Ushbu uslublarning har biri Qur'on oyatlarini anglashda muhim rol o'ynaydi va ular o'zaro bog'liq holda shakllangan.

Tafsirchi qaysi yo'nalish va uslubni tanlasa, u orqali Qur'ondagi ma'nolarni va dalillarni tushuntiradi. Bu esa tafsirning metodologiyasi va maqsadlariga bog'liq bo'ladi. Har bir tadqiqotchi uchun yagona maqsad – Qur'onni tushunish va unga ergashishdir, chunki Qur'on mo'jizasi tugamaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammad Husayn Zahabiy. At-Tafsir val-Mufasssirun. – Qohira: Maktabatu-l-vahba, 1976. – B. 10.
2. Dr. Walid bin Atiyyah bin Ali Al-Harbi. At-Tahrir fi Usul at-Tafsir . – Dammam: Maktabat Al-Mutanabbi. 2019. – B. 314.
3. <https://xadicha.uz/oz/news/169>
4. https://www.researchgate.net/publication/385865637_Muqaran_Tafsir_Method_Its_History_Basis_and_Implications